

Study on the Entity of the Canvas-Marouflaged Painting Discovered from Maryam Church of Isfahan Based on the Technical and Conservation Studies

Aghanejad Bouzari, Z.¹; Hamzavi, Y.²; Nemati-Babaylou, A.³

Type of Article: Research

Pp: 273-296

Received: 2021/04/25; Accepted: 2022/07/20

<https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.21.273>

Abstract

The more specialized and technical studies of historical paintings are the greater will be the history of Iranian art and, in fact, Iranian art and the identity of Iranian culture. Therefore, each of the historical cases will be valuable and influential. The purpose of this article is studying the nature of a destroyed painting on canvas and its overall shape, subject and identity which found in the storeroom of Mary Church of Isfahan. Accordingly, this article tries to answer the question of what is the nature of the painting discovered from the Mary Church of Isfahan? In order to achieve this goal, the library and field studies as well as laboratory studies including microscopic imaging and elemental analysis (SEM-EDS) was used for data collecting. In the following, it is attempted to prove the identity of the painting as Canvas-Marouflaged mural by comparative study of it with similar murals of the three churches of Vank, Maryam and Bethlehem. One of the main results of the research is the recognition of the painting from a technical and thematic point of view as well as its identification as a Canvas-Marouflaged mural and its presentation place at the time of the creation of the painting in front of the altar of Mary Church Isfahan.

Keywords: Canvas-Marouflaged Mural, Isfahan Mary Church, Painting, Angel of Seraphim.

Motaleat-e-Bastanshenasi-e-Parseh (MBP)

Parseh Journal of Archaeological Studies
Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICHT).
Copyright©2022, The Authors. This
open-access article is published under
the terms of the Creative Commons.

1. MA in Conservation of Cultural and Historical Objects, Faculty of Cultural Materials Conservation, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran (Corresponding Author).

Email: Zahra.aghaneghad@gmail.com

2. Associate Professor, Research Institute for Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

3. Assistant Professor, Faculty of Cultural Materials Conservation, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Citations: Aghanezhadbozari, Z.; Hamzavi, Y. & Nemati Babaylou, A., (2022). "Study on the Entity of the Canvas-Marouflaged Painting Discovered from Maryam Church of Isfahan Based on the Technical and Conservation Studies". *Parseh J Archaeol Stud*, 6 (21): 273-296 (<https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.21.273>).

Homepage of this Article: <http://journal.richt.ir/mbp/article-1-561-en.html>

Introduction

Murals as visual art works are among the most significant architectural decorations that have undergone many changes over time. The factor that distinguishes these works from other paintings is their dependence to the architectural space, which is known as the determining factor of their identity and authenticity (ICOMOS, 1964). In fact, a mural is designed and executed to complement the architectural space. It is completely coordinated with that space, so separating it from the architecture and displaying it in another place can change or lose the values of mural and endanger its identity. Therefore, the detailed study of paintings in order to know their identity and nature is necessary. Accordingly, the following points can be mentioned that clarify the necessity of this study: a) unknown specific characteristics for studied painting (marouflage), b) the lack of definite and specific criteria for displaying this painting, c) recognizing and differentiate the studied painting from the marouflage. Based on this, in this article, detailed studies have been carried out on an Iranian special painting, which at first glance seems to be the easel painting on canvas, which detailed investigations and studies present a hypothesis that it was a marouflage. The term marouflage refers to those paintings that are painted on a canvas and pasted on the wall in such a way that it is considered a part of the architecture. The marouflage separation from the original location distort its integrity and authenticity (Hamzavi et al., 2015: 131). This article aimed to find the nature of a historical painting discovered from Maryam Church in Isfahan, relying on technical studies and conservation issues, and tries to answer the main question of the research: What is the nature of discovered painting from Maryam Church in Isfahan?

Materials and Methods

The article is a qualitative and quantitative research based on the content of the research question and the achievement of the research aim. According to the type and necessity of the research, two theoretical and technical approaches can be introduced. In this research, primary data and information have been collected using the documentary and field methods as well as laboratory studies. Then the data has been analyzed according to the subject of the painting and its technical information to clarify how to perform the painting and display it (Fig. 1).

The images, other than the ones mentioned in the reference, were taken using a Canon EOS 700D / KissX7i DSLR camera with a Kit 18-135 lens. The metallography microscope model IMM 420 manufactured by Isfahan Optical Industries Company and fiberoptic device brand LECA CLS 100X connected to DSLR camera Canon EOS 700D / KissX7i used for imaging from the painting layers. Field emission electron microscope (FE-SEM) model MIRA3 manufactured by TESCAN company equipped with X-ray diffraction spectrometer (EDX) with resolution of 1.5 nm at 15 KV voltage and 4.5 nm at 1 KV voltage was used to

determine the percentage of constituent elements and microscopic imaging with high magnification.

Data

After attaching the pieces of painting on canvas, the subject of the painting was revealed, which is a painting with the theme of a six-winged angel named Serafin (or Seraphim) (Hospian, 2014). Based on the visual and artistic characteristics of the painting and according to the date of construction of the Church of Maryam, its approximate date is attributed to the 18th century. The studied painting is in the form of Pābārik under the dome. Pābārik is one of the components of Kārbandi and is in the form of a kite. The painting is done on a cotton fabric support, which consists of sewing two pieces of fabric together (Fig. 15). Being two pieces due to the small width of the fabric can be interpreted in the direction of the traditional weave of the fabric and attribute the time of the work to at least before the invention of weaving machines in the 19th century. Also, the texture of the fabric shows the non-uniformity of the thickness of the threads that make up the fabric, which can be a sign of manual and traditional spinning. There is the trace of frame in the edge of the painting (Fig. 13) and in this part, there was a nail trace along with rust (Fig. 14). Microscopic examinations of the cross-section of the painting in the gilded part show the existence of six layers and in the blue part of the painting background five layers (Figure 16). No trace of crushed gold particles (pigment) which is used in the production of gold color was seen, and a continuous and uniform sheet is visible in the scanning electron microscope image.

Discussion

Based on the shape, dimensions of the work, this hypothesis was created that the painting was probably custom made and adapted to one of the parts of the church building. According to the traces of nails left on the edge of the canvas, it installed on the wall after the execution. The subject of the painting is also related to the subjects of religion of Christians and is consistent with their beliefs. Visual observations of the interior of Maryam Church, Vank Church and Bethlehem Church in Isfahan show that the studied painting is compatible with other wall paintings in Armenian churches in terms of design, shape and subject. In such a way that the similar works are also in a Pābārik frame and they are executed as murals along with the image of the Seraphine angel with gilded wings under the dome. X-ray Electron Diffraction Spectroscopy (EDS) elemental analysis on the brown colored spots around the place of the nails in the edge of the support canvas (Fig. 19, Table 1) shows the amounts of calcium oxide and sulfur oxide, which reinforces the possibility of the presence of calcium sulfate (gypsum). It strengthens the hypothesis of connecting the painting to a plaster wall.

The field survey of Maryam Church showed that the entire interior is covered with murals with various religious themes, except for the space in front of the altar, which it is

contradictory by Christians believed in relation to the necessity of painting in all levels of churches. The existence of such a space inside the church creates the assumption that probably there were four murals in the Pābāriks in these parts as well. The size of the diameters of these Pābāriks is a little bigger than the studied painting. Comparing the Pābāriks of the three studied churches, it was determined that a decorative border was implemented around the angel.

Conclusion

According to the research on the nature of the painting, it can be concluded from the investigations that the studied painting is a marouflage that is pasted on the surface of the wall, and the place of its display was probably a Pabarik in the architectural space of the altar of Maryam Church in Isfahan.

Acknowledgments

The authors thank Tabriz Islamic Art University for providing the technical study of the painting.

بررسی ماهیت یک اثر نقاشی تاریخی شناسایی شده از کلیسای مریم اصفهان با تکیه بر مطالعات فنی و مرمت اثر

زهرا آقائزادبوذری^I؛ یاسر حمزوی^{II}؛ علی نعمتی بابایی^{III}

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۲۹۶ - ۲۷۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۰۵

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.21.273>

چکیده

هرچه میزان مطالعات تخصصی و فنی درخصوص آثار نقاشی تاریخی ایران بیشتر باشد، تاریخ هنر نقاشی ایران و درواقع هویت فرهنگ ایرانی بیشتر شناخته خواهد شد؛ بنابراین، تک تک نمونه‌های نقاشی تاریخی، به نوبه خود از این لحاظ نیز ارزشمند و تأثیرگذار هستند. در این پژوهش با هدف شناخت ماهیت یک قطعه نقاشی، به بررسی و مطالعه تکه‌های پاره‌شده کرباس نقاشی شده که از انبار کلیسای مریم اصفهان یافت شده و شکل کلی، موضوع و هویت آن نامشخص بود، پرداخته شده است. بر این اساس این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که، ماهیت نقاشی شناسایی شده از کلیسای مریم اصفهان چیست؟ در روند این پژوهش جهت دست یافتن به این مهم، از روش یافته‌اندوزی به صورت مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی‌های میدانی و مطالعات آزمایشگاهی ازجمله تهیه تصاویر میکروسکوپی و انجام آنالیز عنصری (SEM-EDS) بهره گرفته شد. در ادامه نیز تلاش شده تا با مطالعه تطبیقی نمونه مورد مطالعه با آثار مشابه در دیوارنگاره‌های کلیسای وانک، مریم و بیت لحم اصفهان ارائه شواهد و مدارک معتبر و همچنین تحلیل محتوی، هویت اثر به عنوان دیوارنگاره بوم پارچه اثبات شود. از یافته‌های اصلی پژوهش، دستیابی به هویت آن به عنوان دیوارنگاره بوم پارچه و محل نمایش آن در زمان خلق اثر در کاربندی فضای جلوی محراب کلیسای مریم اصفهان و همچنین شناخت نقاشی از نظر فنی و موضوعی است.

کلیدواژگان: نقاشی، دیوارنگاره بوم پارچه، کلیسای مریم اصفهان، فرشته سرافین.

I. کارشناسی ارشد مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

Email: Zahra.aghaneghad@gmail.com

II. دانشیار پژوهشکده اَبَنیه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

III. استادیار گروه مرمت و باستان‌سنجی، دانشکده حفاظت آثار فرهنگی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

ارجاع به مقاله: آقائزادبوذری، زهرا؛ حمزوی، یاسر؛ و نعمتی بابایی، علی، (۱۴۰۱). «بررسی ماهیت یک اثر نقاشی تاریخی شناسایی شده از کلیسای مریم اصفهان با تکیه بر مطالعات فنی و مرمت اثر». مطالعات باستان‌شناسی پارسه ۶ (۲۱): ۲۷۳-۲۹۶ (<https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.21.273>).

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <http://journal.richt.ir/mbp/article-1-561-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

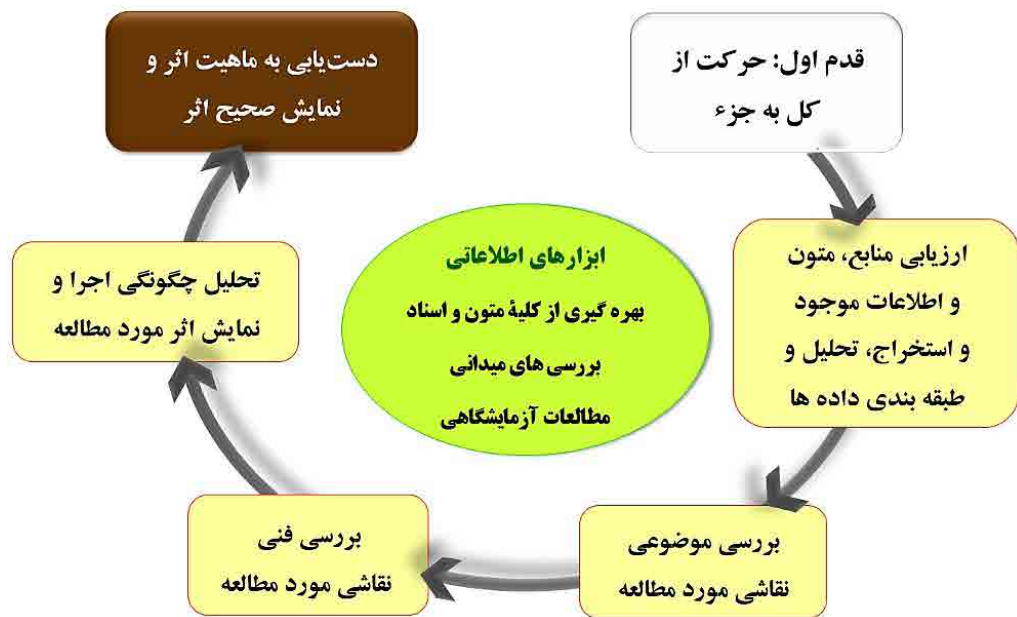
دیوارنگاره‌ها، ازجمله شاخص‌ترین آرایه‌های معماری و از جمله آثار هنرهای تجسمی هستند که در گذر زمان دستخوش تحولات متعدد بوده‌اند. عنصر متمایزکننده این آثار از دیگر نقاشی‌ها، جزئی از معماری بودن آن‌هاست که به عنوان عامل تعیین‌کننده هویت و اصالت آن‌ها شناخته می‌شود (ICOMOS, 1964). درواقع، یک دیوارنگاره برای تکمیل فضای معماری و کاملاً هماهنگ با آن فضا طراحی و اجرا می‌شده است که جدا کردن آن از معماری و نمایش در محل دیگر می‌تواند هویت دیوارنگاره را کاملاً به خطر بیاندازد و در این صورت هم از ارزش‌های معماری کاسته می‌شود و هم از ارزش‌های دیوارنگاره که باید در کنار دیگر دیوارنگاره‌ها و آرایه‌های معماری دیده شود؛ از این رو، اهمیت مطالعه دقیق بر روی آثار نقاشی در جهت شناخت هویت و ماهیت آن، امری آشکار است و از نکاتی که باعث ضرورت انجام پژوهش پیش‌رو می‌شود، می‌توان بدین موارد اشاره کرد: الف) ناشناخته بودن ویژگی‌های خاص نقاشی مورد مطالعه (دیوارنگاره بوم پارچه)، ب) نبود معیارهای معین و مشخص نمایش نقاشی مورد مطالعه، ج) چگونگی تشخیص و تمایز نقاشی مورد مطالعه از دیوارنگاره بوم پارچه.

بر این اساس در پژوهش پیش‌رو درخصوص یکی از نقاشی‌های خاص ایران مطالعات دقیق انجام پذیرفته که در نگاه اول به نظر می‌رسد ماهیت اثر، نقاشی روی کرباس (نقاشی سه پایه) است که با بررسی‌ها و مطالعات دقیق‌تر و با تکیه بر پژوهش‌های پیشین می‌توان فرضیه‌ای مبنی بر دیوارنگاره بوم پارچه بودن آن ارائه نمود. اصطلاح دیوارنگاره بوم پارچه، به آن دسته از نقاشی‌هایی اطلاق می‌گردد که نقاشی بر روی پارچه‌ای (کرباس) اجرا شده و بر روی دیوار چسبانده شده است؛ به گونه‌ای که جزئی از اثر معماری شناخته می‌شود و جدا شدن از محل اصلی، یکپارچگی و اصالت اثر را خدشه دار می‌سازد (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۱). هدف اصلی این پژوهش، دستیابی به ماهیت یک قطعه نقاشی تاریخی کشف شده از کلیسای مریم اصفهان با تکیه بر مطالعات فنی و مرمت اثر است.

پرسش پژوهش: این پژوهش تلاش می‌کند تا ضمن بررسی شیوه اثبات ماهیت یک دیوارنگاره بوم پارچه به پرسش اصلی پژوهش پاسخ دهد؛ ماهیت نقاشی کشف شده از کلیسای مریم اصفهان چیست؟

روش پژوهش: روش پژوهش جستار حاضر برمبنای محتوای پرسش و نیل به هدف تحقیق، از نوع کیفی و کمی است که با توجه به نوع و ضرورت مسأله پژوهش حاضر، دو رویکرد نظری و فنی را می‌توان معرفی نمود؛ در این پژوهش، داده‌ها و اطلاعات اولیه با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای، بررسی‌های میدانی و مشاهده و همچنین مطالعات آزمایشگاهی گردآوری شده، سپس با توجه به موضوع اثر و اطلاعات فنی اثر، اطلاعات به دست آمده مورد تحلیل قرار گرفته تا این که چگونگی اجرا و نمایش صحیح اثر شناخته شود (تصویر ۱). از محدودیت‌های اصلی تحقیق می‌توان به کم بودن اطلاعات مکتوب به زبان فارسی در این حوزه اشاره نمود.

تصاویر پژوهش حاضر غیر از مواردی که مرجع آن نقل شده است با استفاده از دوربین DSLR مدل Canon EOS 700D / KissX7i با لنز Kit 18-135 تهیه شده است، همچنین در این پژوهش برای ثبت تصویر از لایه‌های تشکیل دهنده اثر مورد مطالعه از میکروسکوپ متالوگرافی مدل IMM 420 ساخت شرکت صنایع اپتیک اصفهان و دستگاه فایبراپتیک مارک LECA CLS 100X متصل به دوربین DSLR مدل Canon EOS 700D / KissX7i استفاده شد و جهت تعیین درصد عناصر سازنده و تصویربرداری میکروسکوپی با بزرگ‌نمایی بالا از میکروسکوپ الکترونی نشر میدانی (FE-SEM) مدل MIRA3 ساخت شرکت TESCAN مجهز به طیف‌سنج پراش پرتو ایکس (EDX) با قدرت تفکیک پذیری ۱٫۵ nm در ولتاژ ۱۵ KV و ۴٫۵ nm در ولتاژ ۱ KV استفاده شد.

تصویر ۱. نمودار روش تحقیق، مراحل و بخش‌های کلی پژوهش تا دستیابی به هدف (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 1. Diagram of the research method, steps and general parts of the research to achieve the aim (Authors, 2022).

پیشینه پژوهش

برای آشنایی با پیشینه پژوهش، ابتدا بایستی مشخص می‌شد که در کدام بناها دیوارنگاره بوم‌پارچه اجرا شده است تا در ادامه بتوان با تکیه بر ویژگی‌های خاص این آثار و مقایسه با نقاشی مورد مطالعه، شواهدی از هویت آن به دست آورد؛ هرچند پژوهش‌های متعددی در زمینه تاریخچه، سیر تحول، فن‌شناسی و حفظ آثار دیوارنگاری در ایران انجام شده است، اما دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه کمتر مورد توجه بوده است (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۶). به بررسی و مطالعه دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه دوران اسلامی در ایران و منتخبی از آثار کشورهای اروپایی پرداخته و مقایسه‌ای درباره آثار ایران و خارج از ایران از منظر روش ساخت و تاریخ آثار انجام داده‌اند. همچنین کتیبه بوم‌پارچه مسجد ملاسماعیل یزد از منظر فنی و تاریخی بررسی شده و نتایج نشان می‌دهند که این اثر کتیبه‌ای است که بر روی کرباس نوشته شده و بر تکیه‌گاه مقوایی سوار شده و بر سطح دیوار چسبانده شده است (سلیمانی و شیشه‌بری، ۱۳۹۶). این نوع کتیبه‌ها در ایران دوره قاجار نیز مرسوم بوده و از جمله آن‌ها می‌توان به کتیبه مجموعه سید حمزه علیه السلام تبریز اشاره کرد (نعمتی بابایلو و فرهنگ‌دروجنی، ۱۳۸۶).

ماهیت دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه به عنوان شیوه‌ای خاص از آرایه‌های معماری اسلامی ایران توسط «حمزوی» و همکاران (۱۳۹۵) در یک نگاه کلی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در ادامه مطالعات در این حوزه، هرچند دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه کلیساهای ایران از دید تاریخی و فنی، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۴)، اما با وجود این که به چهار دیوارنگاره بوم‌پارچه موجود بر دیوارهای داخلی کلیسای مریم اصفهان پرداخته شده است، به اثر مورد مطالعه در پژوهش حاضر اشاره‌ای صورت نگرفته است؛ علاوه بر این، چهار دیوارنگاره بوم‌پارچه به شکل «پاباریک» در کلیسای مریم تبریز معرفی شده است (تصویر ۲).

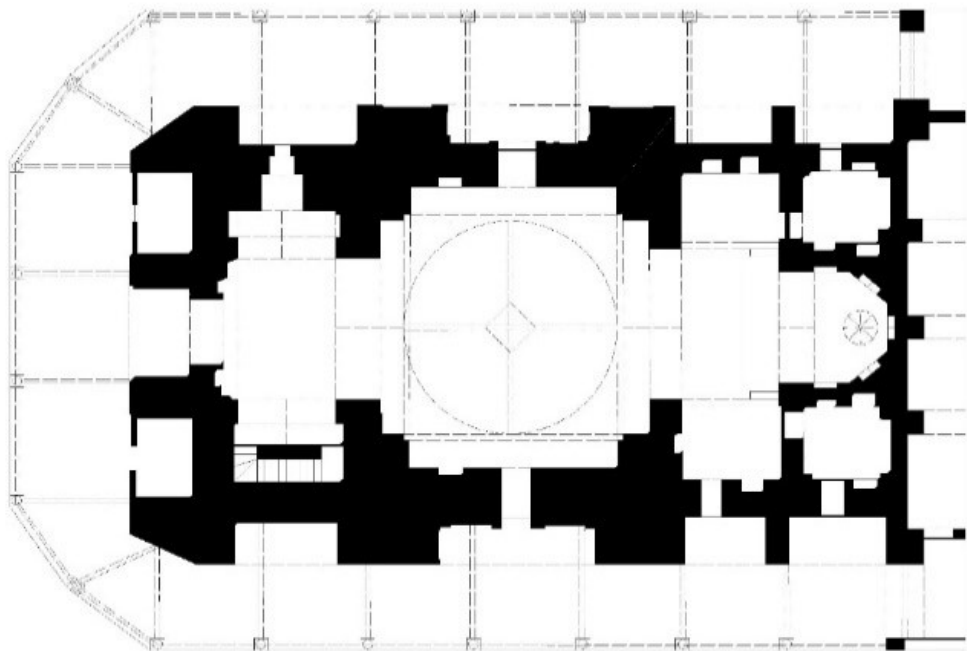
تصویر ۲. دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه با کادری شبیه به پاباریک، کلیسای مریم تبریز (نگارندگان، ۱۴۰۰).
Fig. 2. Marouflaged paintings with a frame similar to Pabarik, Maryam Church, Tabriz (Authors, 2022).

آثار خارج از ایران، به‌ویژه کشورهای اروپایی نسبتاً بیشتر از ایران است و در منابعی به برخی از آن‌ها اشاره شده است؛ از جمله این‌که، شیوهٔ ایتالیایی و فرانسوی قرون ۱۶ و ۱۷ م. برای قراردادن نقاشی‌ها در موقعیت‌های ثابت در یک قاب گچی به‌عنوان آرایهٔ معماری، به‌وسیلهٔ «رابرت آدام»^۱ در اواخر قرن ۱۸ م. در انگلستان احیا شد (Turner, 1996: 329-330) و باید به این نکته اشاره نمود که اغلب نقاشی‌های سقفی دوران باروک روی کرباس اجرا شده‌اند (بروجنی، ۱۳۷۰). نقاشی روی کرباس اثر «مانوئل لویز روییز»^۲ (۱۹۶۰-۱۸۷۲ م.) در تیاترو لیان در جزایر قناری^۳، مساحتی حدود ۱۰۰ مترمربع از سقف را پوشانده است. نقاشی روی کرباس بر روی اندود دیوار به شیوهٔ ماروفلیج چسبانده شده است (Regidor Ros et al., 2008: 622) و تعداد هشت دیوارنگارهٔ بوم‌پارچه، اثر «الیس د آنجلو ویسکونتی»^۴ (۱۹۴۴-۱۸۶۶ م.) در سال ۱۹۰۹ م. اجرا و جزئی از آرایه‌های معماری یک سالن تئاتر در برزیل^۵ شده است. این نقاشی‌ها در کنار هم قرار گرفته و سقف گنبد را تکمیل کرده‌اند (Motta et al., 2011). تعداد ۱۱ نقاشی روی کرباس، اثر «ادوارد مونش»^۶، بر روی دیوارهای سالن فستیوال دانشگاه اسلو^۷ (Mengshoel et al., 2012: 129) در سال ۱۹۱۶ م. چسبانده شد (Frøysaker et al., 2011: 257) و درواقع به‌صورت دیوارنگارهٔ بوم‌پارچه به‌نمایش درآمده است. باتوجه به این‌که اساساً چنین پژوهش‌هایی نتیجهٔ مطالعهٔ بین‌رشته‌ای است؛ بنابراین برای درک موضوع و تحلیل صحیح رویکردهای مرتبط جهت دستیابی به اهداف پژوهش، از مطالعات میدانی، مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوی استفاده شده است. در مقالهٔ پیش‌رو ابتدا نگاهی شده است بر ویژگی‌های کلیسای مریم اصفهان، به‌ویژه دیوارنگاره‌های آن، در ادامه، نقاشی روی کرباس یافت‌شده از این کلیسا مورد مطالعه قرار گرفته و براساس یافته‌های حاصل از مطالعات اسنادی و آزمایشگاهی به تحلیل فنی و ماهیتی آن پرداخته شده است.

کلیسای مریم مقدس اصفهان (سورپ آسدوازدین)

کلیسایی که نام این مجموعه از آن گرفته شده است در سال ۱۶۱۳ م. (۱۰۲۲ ه.ق.) توسط «خواجه اوتیک باباخانیان» (هویان، ۱۳۸۲: ۱۶۵) در میان مجموعه بناهایی ساخته شد که از آن جمله می‌توان کلیسای تک‌دانهٔ سورپ هاکوپ را نام برد که قدمت آن به سال ۱۶۰۷ م. (۱۰۱۶ ه.ق.) می‌رسد و می‌تواند قدیمی‌ترین کلیسایی تلقی شود که همچنان در جلفای اصفهان باقی است (دره‌ومانیان،

۱۳۷۹:۵۳۷). در همین مکان، اما در جهت مخالف ورودی اصلی، کلیسای سورپ هاکوپ قرار دارد که ساختمان تک‌دالانی است با محرابی مستطیلی‌شکل، بر فراز آن سه گنبد قرار دارد که بر نیم‌ستون‌هایی تکیه کرده‌اند. بزرگ‌ترین این گنبدها که گنبد میانی است، طرحی هشت‌ضلعی دارد و فضای داخلی آن تماماً سفید و گچ‌کاری شده است (حق نظریان، ۱۳۸۵:۶۳).
نقشه کلی و مقطع طولی کلیسای مریم اصفهان در تصویر ۳، قابل مشاهده است. برطبق این تصویر، فرد برای ورود به این مجموعه، از طریق ورودی چشمگیری که در سمت شمال مجموعه قرار دارد، عبور می‌کند. بازدیدکننده وارد حیاطی می‌شود که امروز به مراتب کوچک‌تر از حالت اولیه است. ورودی فرعی از سمت جنوب به خارج از کلیسا منتهی می‌گردد. در کنار ورودی اصلی و در امتداد دیوارهای پیرامونی یک ردیف اتاق قرار دارد که در سال ۱۸۴۰ م. به عنوان کلاس‌های مدرسه ساخته شد و در حال حاضر به عنوان اتاق‌های ملاقات مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنای کلیسای مریم مقدس در وسط حیاط مرکزی قرار دارد. ورودی اصلی در دیواره غربی است، اما دو ورودی دیگر نیز در دیواره‌های شمالی و جنوبی وجود دارند. این بنا نمونه‌ای از سازه‌ای با تالار گنبدی است. بلافاصله بعد از ورود، در سمت راست، راه‌پله‌ای برای دسترسی به طبقه فوقانی، که برای بانوان در نظر گرفته شده قرار دارد. علاوه بر تالار اصلی که کم‌وبیش مربع‌شکل است و به وسیله گنبد پوشانده شده است، شاهد یک فرورفتگی پنج‌ضلعی در نقشه هستیم که در دو طرف آن اتاق‌هایی وجود داشت که زمانی رو به بیرون باز می‌شدند (همان: ۶۵-۶۲). ازاره‌ی تزئینی به ارتفاع ۱/۳۵ متری دورتادور دیوار جانبی داخلی به چشم می‌خورد و در بالای آن آرایه گچی نواری دیگری وجود دارد که از کتیبه‌ها، دیوار نوشته‌ها و سنگ‌های یادبود تشکیل شده است. دیگر قسمت‌های دیوارها، به غیر از گنبد که اخیراً رنگ شده است، از دیوارنگاره پوشیده شده‌اند (قوکاسیان، ۱۳۴۷: ۴۰۷).

تصویر ۳. نقشه کلیسای مریم اصفهان (حق نظریان، ۱۳۸۵).

Fig. 3. Plan of the Maryam Church in Isfahan (Haghnazarian, 2015).

دیوارنگاره‌های کلیسای مریم مقدس

در فضای داخلی کلیسای مریم اصفهان، دورتادور دیوارها، با دیوارنگارهایی با موضوع نقاشی تصویری، نقاشی تزئینی و کتیبه‌های نوشتاری مزین شده است (تصاویر ۴ و ۵ و ۶).

تصویر ۴. نمای داخلی کلیسای مریم اصفهان (www.alalamtv.net).

Fig. 4. The interior view of Maryam Church in Isfahan (www.alalamtv.net).

تداوم آرایه‌های معماری داخلی به وسیله برآمدگی تاقی شکل گنبد که به دلایلی نامشخص نادیده انگاشته شده و به رنگ ساده آبی روشن نقاشی شده، از بین رفته است. در این کلیسا حدود ۱۰ کتیبه نوشتاری وجود دارد که از گونه دیوارنگاره محسوب می‌شوند. هرکدام از این کتیبه‌ها بیانگر پیام‌هایی از تاریخ این بنا و بانیان آن است. براساس این کتیبه‌ها، استناد می‌شود که کلیسا در سال ۱۶۱۳ م. ساخته شده، در سال ۱۶۶۶ یعنی ۵۳ سال بعد، نقاشی شده و کاشی‌کاری‌های آن بین سال‌های ۱۶۵۱ تا ۱۶۶۶ م. به تدریج نصب شده است؛ علاوه بر آن در سال ۱۸۴۱ م. مجدداً تعمیر و مرمت شده و این تعمیرات با تقبل هزینه از سوی «گراک‌آقا» تاجر وقت، صورت پذیرفته است (دره‌ومانیان، ۱۳۷۹: ۵۴۰-۵۳۷). علاوه بر کتیبه‌ها، طبق گفته بالا، در سطح داخلی بنا از شیوه‌های نقاشی تزئینی و تصویری نیز برای مزین کردن دیوارها استفاده شده است که تنها به تعدادی از نقاشی‌های کلیسا در کتاب تاریخ جلفای اصفهان، نوشته «هاروتون دره‌ومانیان» (۵۴۰-۵۳۷) اشاره کوتاهی شده که بدین شرح است: «بر سقف و دیوارهای کلیسا تصاویری نظیر نمونه‌های قدیمی رسم شده است که چندان هنرمندانه نیست. بر دیوار محل عوام، تصاویری از نو نقاشی شده که از لحاظ هنری برتر از تصاویر سقف‌اند».

تصویر ۵. نمونه‌های نقاشی‌های تصویری در فضای داخلی کلیسای مریم اصفهان (نگارندگان، ۱۴۰۰).
Fig. 5. Some pictorial paintings in the interior of Maryam Church in Isfahan (Authors, 2022).

تصویر ۶. نمونه‌های نقاشی تزئینی در فضای داخلی کلیسای مریم اصفهان (نگارندگان، ۱۴۰۰).
Fig. 6. Some decorative paintings in the interior of Maryam Church in Isfahan (Authors, 2022).

همچنین در این بنا تعداد چهار دیوارنگاره بوم‌پارچه وجود دارد، دو تابلو اصلی و بزرگ در ضلع شمالی و جنوبی سالن کلیسا (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۴)، (تصویر ۷) به وسیله یک تاجر ارمنی به نام «خواجه گراک آقا»، در اوایل قرن ۱۸ م. از ونیز برای این کلیسا هدیه آورده شده است (Carswell, 1968: 41-42؛ هنرفر، ۱۳۵۰: ۵۱۱) و دو تابلوی کوچک‌تر با موضوع اسکلت (تصویر ۸)، که در دو طرف دیواره ضلع شرقی کلیسای مریم نصب شده است. این گونه از نقاشی‌ها در کلیسای مریم اصفهان احتمالاً به کمک یک چسب آلی همچون سریشم به دیوار چسبانده شده و سپس جهت استحکام بیشتر میخکوب شده‌اند (تصویر ۹)، (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۴). نقاشی روی دیوار شمالی، «هرودیس پادشاه و ماجرای سر بردن یحیی تعمیددهنده» است و در پایین آن آقای گراک با دست‌های برهم نهاده مشغول دعاست و پشت دستش نوشته شده: گراک، و نقاشی دیوار جنوبی، تحویل دادن عیسی مسیح به معبد است همراه با فرزندان و همسر گراک (دره‌ومانیان، ۱۳۷۹: ۵۴۰-۵۳۷؛ آراکلیان، ۱۳۸۳).

خلاف انتظار، سقف قسمت سن (فضای میان محراب و گنبدخانه اصلی-ناو) در این کلیسا بدون نقاشی و رنگ بوده و این عامل با معماری کلیساهای آرامنه دارای تناقص است؛ زیرا به اعتقاد مسیحیان دیوارهای کلیسا نباید بدون رنگ و تزئین باقی بمانند؛ بنابراین به نظر می‌رسد که در این قسمت نیز دیوارنگاره‌هایی وجود داشته است، اما به مرور زمان به دلیل کهنه‌گی از بین رفته و یا بر روی آن‌ها یک لایه گچ سفید کشیده شده است.

تصویر ۷. دیوارنگارهای بوم‌پارچه کلیسای مریم اصفهان؛ راست (دیوار شمالی): هرودیس پادشاه و ماجرای سر بریدن یحیی تعمیددهنده، چپ (دیوار جنوبی): تحویل دادن عیسی مسیح به معبد (نگارندگان، ۱۴۰۰).
 Fig. 7. Marouflaged paintings of Maryam Church in Isfahan; Right (Northern Wall): Herod King and the story of John Baptist, Left (Southern Wall): Delivery Jesus Christ to the Temple (Authors, 2022).

تصویر ۸. دیوارنگارهای بوم‌پارچه با موضوع اسکلت در دو طرف دیواره شرقی کلیسای مریم اصفهان (نگارندگان، ۱۴۰۰).

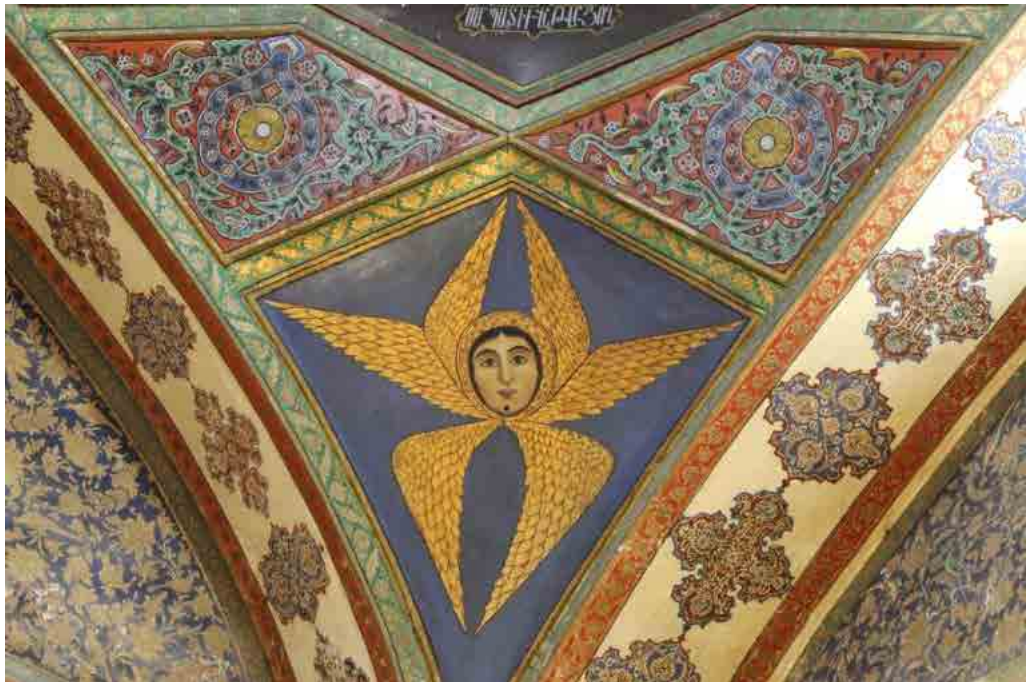
Fig. 8. Marouflaged paintings of skeleton on both sides of the eastern wall of Maryam Church in Isfahan (Authors, 2022).

به طور کلی دیوارنگارهای این کلیسا نیز همانند دیگر کلیساهای اصفهان، به سبک اروپایی همراه با موضوعاتی از کتاب مقدس اجرا شده است. گفتنی است که تصاویر فرشته با چهره زنانه در کاربندی زیر گنبد (شاپرک و پاباریک) نشان دهنده فرشته شش بال «خورشید خانم» طبق سنت زرتشتیان است (تصویر ۱۰)، (حق نظریان، ۱۳۸۵: ۶۳).

تصویر ۹. میخ‌های کوبیده شده در اطراف دیوارنگاره‌های بوم پارچه جهت افزایش میزان اتصال آن‌ها به دیوار نگارندگان، (۱۴۰۰).

Fig. 9. Mounted nails around the Marouflaged paintings to increase their connection to the wall Church in Isfahan (Authors, 2022).

تصویر ۱۰. تصویر فرشته (خورشید خانم) در پاباریک زیر گنبد (حق نظریان، ۱۳۸۵: ۶۳).

Fig. 10. The angel (Lady Sun) in the Pabarik (Kite Shape) under the dome (Haghnazarian, 2015: 63).

نقاشی یافت شده از کلیسای مریم اصفهان

نقاشی مورد مطالعه بر روی تکیه‌گاه پارچه‌ای اجرا شده و به صورت تکه‌های پاره شده در سال ۱۳۹۶ ه.ش. از انبار قدیمی کلیسای مریم اصفهان به دست آمده است (تصویر ۱۱).

رنگ‌هایی همچون رنگ آبی که در زمینه نقاشی کار شده و رنگ قهوه‌ای و سبز به همراه رنگ زرد طلایی که احتمالاً از جنس طلا باشند در بال‌ها، دیده می‌شود. به دلیل شرایط بد نگه‌داری و حمل و نقل نامناسب، این اثر ارزشمند دچار آسیب‌های بسیاری، از جمله: پارگی، چرکی، اعوجاج، زرد شدگی ورنی، ریختگی رنگ، سست شدن تکیه‌گاه و مفقود شدن بخش‌هایی از اثر شده است.

تصویر ۱۱. وضعیت اولیه نقاشی در زمان تحویل از کلیسا (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 11. The preliminary condition of the painting at the delivery time from the church (Authors, 2022).

همچنین مواردی مثل نفوذ موادی همچون روغن، تار عنکبوت و پر پرنده در پشت کرباس تکیه‌گاه نیز قابل مشاهده بود. نقاشی مورد مطالعه از قسمت‌های مختلف پاره شده و در بسیاری از موارد، قطعات از یک‌دیگر جدا شده بوده‌اند؛ به طوری که در اولین بازدید و بررسی، درک درستی از طرح، شکل و اندازه آن حاصل نمی‌شد و تصور بر این بود که یک تابلو نقاشی به شکل مستطیل باشد.

بررسی موضوعی نقاشی مورد مطالعه

همان‌طور که قبلاً نیز توضیح داده شد، اثر مورد مطالعه دچار پارگی‌های بسیاری بوده است؛ بنابراین در روند این پژوهش جهت تشخیص اندازه، موضوع، طرح و کیفیت نقاشی مورد مطالعه، قطعات جدا شده آن به صورت موقت وصالی شد (تصویر ۱۲). به کمک بررسی‌هایی که بعد از وصالی بر روی آن انجام شد به این مهم دستیابی شد که اثر به شکل لوزی با اضلاع نامساوی و درواقع به شکل قسمت پاباریک زیر گنبد بناها بوده و اندازه قطر بزرگ آن ۲۰۳ سانتی‌متر و قطر کوچک آن ۱۲۳ سانتی‌متر است. همچنین مشخص شد که اثر فاقد هرگونه امضا یا نشانی است که منجر به شناسایی هنرمند و تاریخ دقیق خلق اثر شود.

پس از وصالی قطعات کرباس، موضوع نقاشی آشکار گردید که نگاره‌ای با مضمون فرشته شش‌بال به نام «سرافین (یا سرافیم)» است (هوسپیان، ۱۳۹۴). براساس خصوصیات طرح اثر همچون: صورت گرد، باریک و بلند بودن بینی در چهره از حالت طبیعی، کوچک بودن لب‌ها در نسبت با سایر اجزای صورت، بیشتر بودن فاصله بین دو چشم، موهای بلند و چشم‌های کشیده، به نظر می‌رسد که متعلق به سبک نقاشی‌های کلاسیک و مکتب نقاشی‌های ارمنه، به خصوص نقوش مرتبط با کلیسا باشد؛ زیرا ویژگی‌های ذکر شده خصوصیات بارز نقاشی ارمنه هستند (فناپی و محیایی، ۱۳۸۳). بر این اساس و با توجه به تاریخ ساخت کلیسا و نقاشی‌های فضای داخلی آن و همچنین ویژگی‌های هنری اثر مورد مطالعه، تاریخ حدودی آن به قرن ۱۲ ه.ق. (۱۸ م.) نسبت داده می‌شود.

تصویر ۱۲. وضعیت ظاهری رو (راست) و پشت (چپ) نقاشی بعد از وصال موقت (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 12. The appearance of the painting (right) and its back (left) after temporary repair (Authors, 2022).

سرافین، از مقربین درگاه الهی هستند که وظایف خاصی از جانب خداوند برعهده دارند (کامرانی، ۱۳۸۵). از آن‌ها تنها در عهد قدیم کتاب مقدس (۱۳۷۹، اشعیاء فصل ششم) نام برده و توضیح داده شده است که بر این اساس سرافین‌ها به شکل انسان با شش بال ظاهر می‌شوند که در بالای تخت خداوند ایستاده و آماده خدمت به او هستند. این نوع از فرشتگان سرایندگان قداست و جلال خداوندی هستند. با آغاز شدن خدمت نبوت اشعیاء، این موجودات ظاهراً به عنوان عاملین تطهیر برای اشعیاء خدمت می‌کردند و همچنین از تخت سلطنتی خدا محافظت و معبد سلیمان را تزئین می‌کردند و نگهبانان صندوق فرامین موسوی نیز هستند. طبق گفته کتاب مقدس «سرافیان، هر یکی دارای شش بال بوده، با دو روی خود را می‌پوشید و با دو پای‌های خود را مستور می‌ساخت و به دو پرواز می‌کرد و یکی بر دیگری فریاد کرده می‌گفت که قدس قدس قدس خداوند لشکرها است» (همان: ۱۲۱۲-۱۲۱۱)؛ بنابراین طبق توصیفات که درخصوص فرشته سرافین در متون کهن نقل شده است و مقایسه آن‌ها با طرح کلی اثر می‌توان با یقین کامل آن را جزئی از ترسیمات موجود از این فرشتگان نامید. علاوه بر کسب اطلاعاتی درخصوص طرح اثر نقاشی، در ادامه به بررسی فنی آن پرداخته شده و تلاش خواهد شد براساس شواهد موجود و اطلاعات به دست آمده، هویت گمشده آن نمایان شود.

بررسی فنی اثر

اثر مورد مطالعه به شکل پاباریک در زیر گریو گنبد است. پاباریک، یکی از اجزای کاربندی و به شکل یک لوزی است که دو ضلع همجوار آن برابر و کشیده هستند. اجرای نقاشی نیز بر روی تکیه‌گاه پارچه‌ای از جنس پنبه صورت پذیرفته است.

در بررسی‌هایی که در پشت کرباس تکیه‌گاه انجام شد، مشاهده گردید که در حاشیه اثر رد چارچوب برجای مانده (تصویر ۱۳) و در همین قسمت رد میخ نیز دیده می‌شد که بر لبه سورخ‌های حاصل از کوبیده شدن میخ در کرباس، زنگ‌زدگی نیز وجود داشت (تصویر ۱۴)؛ همچنین کرباس تکیه‌گاه به دلیل کوچک بودن عرض پارچه نسبت به عرض نقاشی، از دوخته شدن دو تکه پارچه به هم دیگر تشکیل شده است (تصویر ۱۵). این مسأله می‌تواند در جهت بافت سنتی پارچه تفسیر شده و زمان اثر را حداقل به پیش از ابداع ماشین‌های بافت در قرن نوزدهم میلادی نسبت دهد؛ همچنین بررسی بافت پارچه نشان‌دهنده غیر یکسان بودن ضخامت نخ‌های تشکیل‌دهنده پارچه است که می‌تواند نشانی از ریسندگی دستی و سنتی باشد.

تصویر ۱۴. رد میخ در حاشیه نقاشی (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 14: Nail marks on the edge of the painting (Authors, 2022).

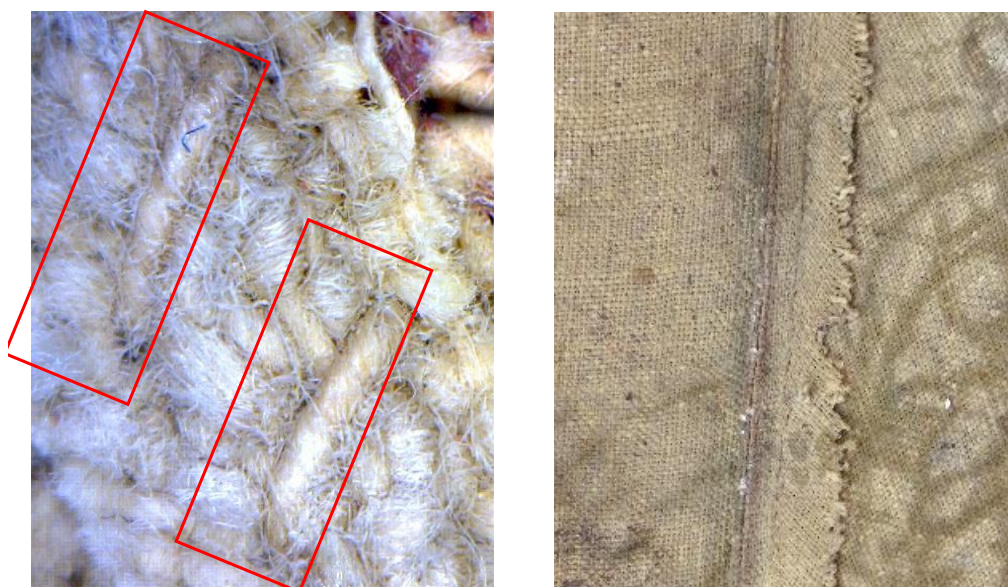

تصویر ۱۳. رد چارچوب در حاشیه نقاشی (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 13: Stretcher marks on the edge of the painting (Authors, 2022).

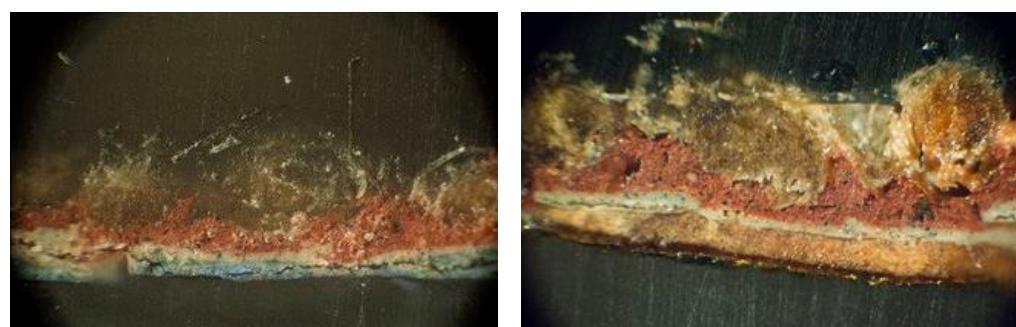
بررسی‌های میکروسکوپی مقطع نقاشی در قسمت طلایی نشان‌دهنده شش لایه زیر است: تکیه‌گاه پارچه‌ای، بستر سرخ، بستر سفید، ورق طلا و ورنی. مقطع نقاشی در بخش آبی رنگ زمینه نقاشی نیز متشکل از پنج لایه با عنوان‌های تکیه‌گاه پارچه‌ای، بستر سرخ، بستر سفید، لایه رنگ و ورنی است (تصویر ۱۶).

علاوه بر آن طی بررسی‌های میکروسکوپی انجام‌شده، نمایان گردید که در قسمت بال‌های فرشته از ورق طلا استفاده شده و هیچ اثری از ذرات خردشده طلا (رنگ‌دانه) که در ساخت رنگ طلایی کاربرد دارد، دیده نشد و ورقه‌ای به هم پیوسته و یک‌دست در تصویر میکروسکوپ الکترونی روبشی نمایان است (تصویر ۱۷).

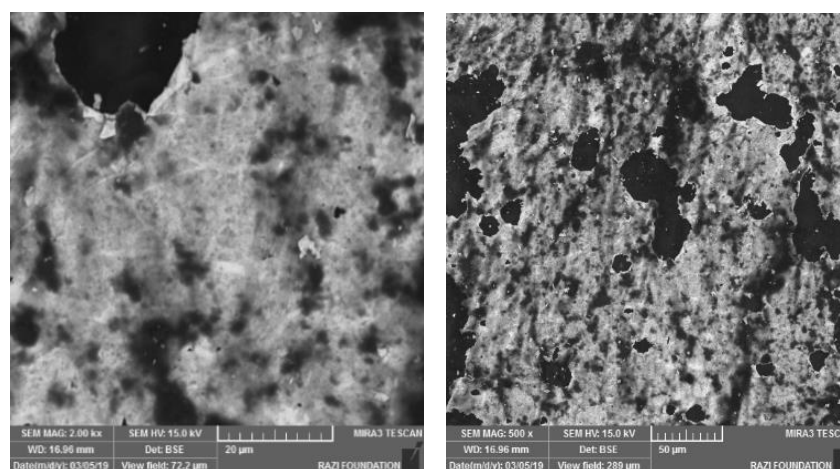

تصویر ۱۵. محل اتصال دو قطعه پارچه به یکدیگر (راست). نخ مورد استفاده برای دوخت (چپ) (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 15. sewing line of pieces of fabric (right), the sewing thread (left) (Authors, 2022).

تصویر ۱۶. لایه‌های تشکیل دهنده نقاشی در قسمت طلایی (راست) و زمینه آبی (چپ) (نگارندگان، ۱۴۰۰).
Fig. 16. The layers of the painting in the gilded part (right) and the blue background (left) (Authors, 2022).

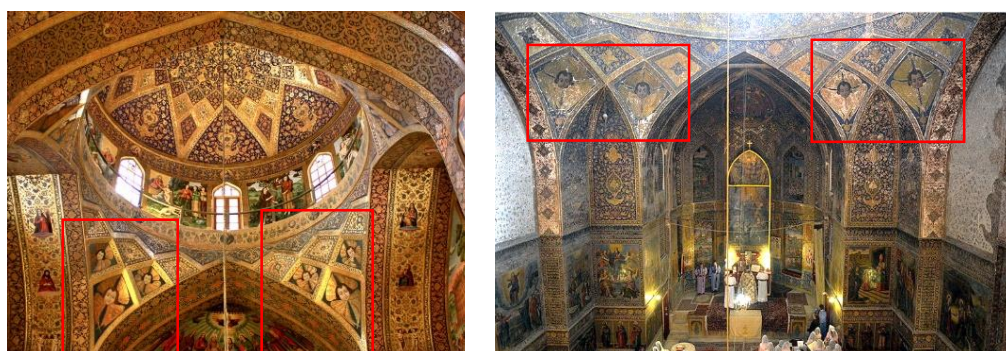

تصویر ۱۷. تصاویر میکروسکوپ الکترونی از ورق طلای نقاشی مورد مطالعه (نگارندگان، ۱۴۰۰).
Fig. 17. SEM-BSE images of the gold leaf in the studied painting (Authors, 2022).

تحلیل چگونگی اجرا و نمایش نقاشی مورد مطالعه

اولین پرسشی که در وهله اول مواجهه با شکل کلی اثر و موضوع طرح آن، ایجاد شد این بود که، چرا اثر به شکل پاباریک اجرا شده و آیا طرح آن مفهوم خاصی دارد؟ براساس شکل و ابعاد و اندازه‌های اثر این فرضیه ایجاد شد که احتمالاً اثر به صورت سفارشی و متناسب با یکی از بخش‌های بنای کلیسا اجرا شده و با توجه به رد میخ‌های برجای مانده در حاشیه کرباس، پس از اجرا، بر روی دیوار نصب شده است. موضوع نقاشی نیز مرتبط با موضوعات دین و آئین مسیحیان است که با اعتقادات آنان هم‌خوانی دارد؛ در نتیجه برای کسب اطلاعات بیشتر در روند این پژوهش از بررسی و مطالعات میدانی شامل ثبت اطلاعات دیداری از فضای داخلی، نقوش و دیوارنگاره‌های موجود در کلیسای مریم و سایر کلیسای اصفهان استفاده شد.

مشاهدات بصری از فضای داخلی کلیسای مریم، کلیسای وانک و کلیسای بیت لحم اصفهان گویای آن است که اثر مورد مطالعه از لحاظ طرح، شکل و موضوع با سایر دیوارنگاره‌های موجود در کلیساهای ارامنه، هم‌خوانی دارد. به این صورت که آثار مشابه نیز در کادر پاباریک بوده و به همراه تصویر فرشته سرافین با بال‌های طلاکاری شده در کاربردی زیر گریو گنبد به عنوان دیوارنگاره اجرا شده‌اند (تصویر ۱۸).

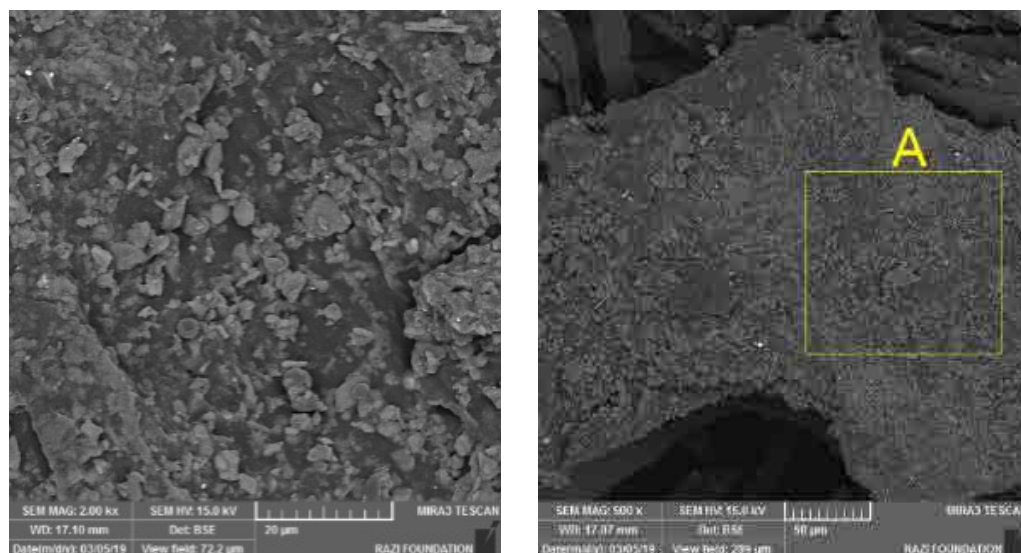
تصویر ۱۸. نمونه‌های دیوارنگاره با موضوع فرشته داخل پاباریک در کلیسای بیت لحم (راست) و وانک اصفهان (چپ)، (حق نظریان، ۱۳۸۵: ۶۳).

Fig. 18. Some murals with the subject of an angel on Pabarik (Kite shape) in Bethlehem Church (right) and Isfahan Vank (left) (Haghnazarian, 1385: 63).

با توجه به این نکته که نقش فرشته سرافین در دین مسیحیت به عنوان اولین فرشته عرش و نگه‌دارنده عرش شناخته می‌شود و همچنین با توجه به نتایج به دست آمده از بازدید از کلیساهای اصفهان، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که معمولاً این نقش در قسمت کاربردی زیر تاق یا گنبد اجرا می‌شده است؛ زیرا در معماری کلیساهای ارامنه، تاق نماد آسمان و عرش الهی است (مک‌گراث، ۱۳۸۲).

همچنین پس از انجام آنالیز عنصری طیف‌سنجی پراش الکترونی پرتوی ایکس^۸ (EDS) بر روی لکه‌های رنگی قهوه‌ای در اطراف محل میخ‌ها در حاشیه کرباس تکیه‌گاه اثر (تصویر ۱۹، جدول ۱)، حضور مقادیر قابل توجهی اکسیدکلسیم و اکسیدگوگرد در این بخش از کرباس به اثبات رسید که احتمال وجود سولفات کلسیم (گچ) را تقویت می‌کند؛ همچنین شواهدی از گچ و خاک بر روی کرباس، در محلی که رد میخ نمایان است، که می‌تواند مقدار اکسیدهای آلومینیوم، سیلیسیم، پتاسیم و سدیم را در آنالیز عنصری این نمونه را توجیه کند. بر این اساس، این مسأله، فرض اتصال نقاشی به یک دیوار گچی را تقویت می‌کند؛ زیرا وجود میخ فلزی در کنار گچ و عامل

رطوبت می تواند چنین ردی از خوردگی میخ آهنی بر سطح کرباس به جای گذارد. لازم به ذکر است، مقدار قابل توجه کربن مربوط به ساختار آلی پارچه کرباس می تواند باشد.

تصویر ۱۹. تصویر میکروسکوپ الکترونی از رد میخ بر پارچه تکیه گاه و محل آنالیز نقطه ای آن (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 19. SEM-BSE image of nail marks on the support fabric and its spot analysis location (Authors, 2022).

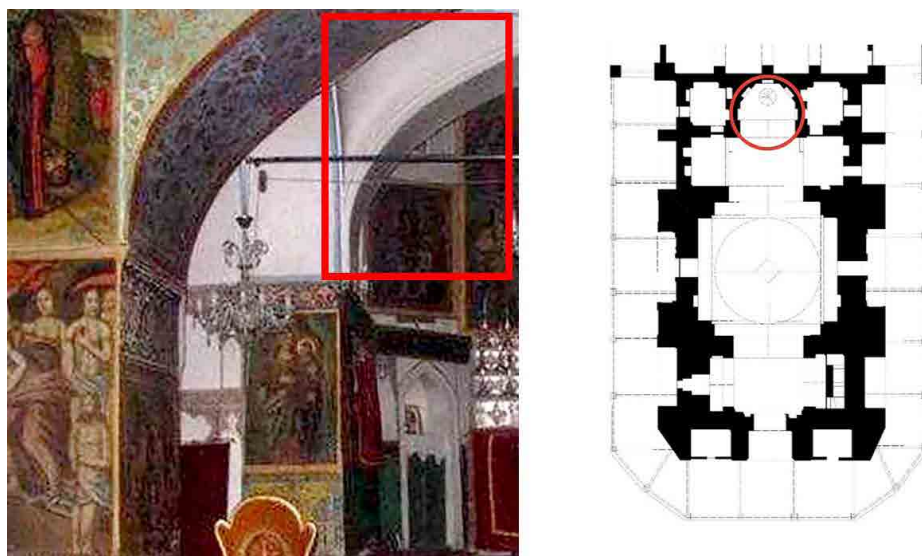
جدول ۱. درصد وزنی عناصر در رد میخ بر جای مانده در حاشیه کرباس براساس آنالیز EDX (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Tab. 1. Weight percentage of elements in the nail marks on the edge of the canvas based on the EDX Analysis (Authors, 2022).

Elem Sam	Si	Al	Fe	Ca	Mg	S	Na	K	C	Cl
A (%W)	6.15	2.89	1.60	8.42	1.54	4.49	0.76	1.43	71.86	0.86

بررسی میدانی فضای کلیسای مریم نشان داد که تمامی فضای داخلی این کلیسا پوشیده از دیوارنگاره هایی با موضوعات مختلف مذهبی است، به جز کاربردی فضای جلوی محراب که به دلایلی نامعلوم، به صورت سفیدرنگ و ساده دیده می شود. درواقع این قسمت تماماً پوشیده از گچ سفید بدون رنگ است که با اعتقاد مسیحیان در رابطه با ضرورت نقاشی نمودن تمامی سطوح کلیساها، مغایر است؛ همچنین این قسمت شامل چهار بخش به حالت پاباریک نیز است. وجود چنین فضایی در داخل کلیسا، باعث ایجاد این فرض می شود که احتمالاً در این بخش ها نیز چهار دیوارنگاره در قسمت پاباریک ها و همچنین انواع دیگر دیوارنگاره ها در اطراف آن و تمام قسمت های سفیدرنگ وجود داشته است. اندازه قطره های پاباریک در معماری، کمی بزرگ تر از نقاشی مورد مطالعه است که با مقایسه با پاباریک های سه کلیسای مورد مطالعه، مشخص شد یک حاشیه تزئینی دورتادور فرشته اجرا می شده است.

از طرفی در مطالعات پیشین به این نکته اشاره شده است که در کلیسای مریم اصفهان تعداد چهار دیوارنگاره بوم‌پارچه وجود دارد (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۴). در منابع به دو مورد از این دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه اشاره شده که هنرمند آن را در ونیز اجرا کرده و پس از انتقال آن به اصفهان، بر روی دیواره شمالی و جنوبی کلیسای مریم چسبانده شده است. همچنین در مطالعات پیشین به این نکته اشاره شده است که یکی از گونه‌های دیوارنگاره بوم‌پارچه، نقاشی‌هایی هستند که به همراه چهارچوب بر روی دیوار نصب می‌شده‌اند (حمزوی و همکاران، ۱۳۹۵)؛ البته چهار دیوارنگاره بوم‌پارچه‌ای که در کلیسای مریم وجود دارد، بدون چهارچوب و به صورت مستقیم بر سطح دیوار چسبانده شده‌اند.

تصویر ۲۰. محل احتمالی قرارگیری نقاشی در سقف محراب کلیسای مریم و موقعیت آن در نقشه کلیسا (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 20. The possible location of the painting on the ceiling of the altar of the Maryam Church and its location on the map of the church (Authors, 2022).

نتیجه‌گیری

تکه‌های پاره‌شده کرباس که هیچ ذهنیتی از زمان سالم بودن آن وجود نداشت و در ابتدای ارزش به نظر می‌رسید، پس از وصال موقت تبدیل به یک نقاشی با کادری به شکل پاباریک و موضوع فرشته شش‌بال (سرافین) شد. در مطالعه فنی که بر روی نقاشی انجام پذیرفت، لایه‌های نقاشی در بخش بال‌های فرشته، شش‌لایه و در قسمت زمینه آبی پنج‌لایه تشخیص داده شد؛ همچنین بر روی لبه‌های کرباس، جایی که محل قرارگیری میخ بود، در نتیجه آنالیز شیمیایی مقداری از ترکیبات گچ و آهن شناسایی شد. در بررسی‌های میدانی نمونه‌های مشابه از نظر شکل کادر نقاشی (پاباریک) و همچنین از نظر موضوع (فرشته سرافین) در سه کلیسای وانک، بیت‌لحم و مریم اصفهان شناسایی شد.

بنابراین با توجه به پرسش پژوهش مینی بر چیستی ماهیت اثر می‌توان از بررسی‌ها چنین نتیجه گرفت که نقاشی مورد مطالعه، دیوارنگاره بوم‌پارچه‌ای است که بر سطح دیوار چسبانده می‌شده است و محل نمایش آن احتمالاً پاباریکی در فضای معماری جلوی محراب کلیسای مریم اصفهان بوده است که این نقاشی براساس ابعاد آنجا خلق شده و در آن محل نصب بوده است؛

چراکه در این فضا، تعداد چهار پاباریک وجود دارد، و در حال حاضر علاوه بر نمونه مورد مطالعه سه دیوارنگاره بوم پارچه دیگر به شکل پاباریک و با موضوع سرافین موجود است.

پیشنهاد: شناسایی دقیق و علمی رنگ دانه‌ها و رنگینه‌های استفاده شده در نقاشی مورد مطالعه و دیوارنگاره‌های با موضوع فرشته سرافین در کلیسای مریم و کلیساهای وانک و بیت لحم اصفهان به جهت مقایسه و کشف این مسأله که نقاشی مورد مطالعه در اصفهان کشیده شده یا در یک کشور خارجی (مانند دیگر نمونه‌های کلیسای مریم اصفهان که در ونیز ایتالیا کشیده شده) اجرا شده و به این کلیسا منتقل شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان لازم می‌دانند از دانشگاه هنر اسلامی تبریز بابت همکاری ارزشمندشان سپاسگزاری نمایند.

پی‌نوشت

1. Robert Adam
2. Manuel Lopez Ruiz
3. Canary Islands, Teatro Lean in San Cristobal de la Laguna
4. Eliseu d' Angelo Visconti
5. Teatro Municipal do Rio de Janeiro (Brazil)
6. Edvard Munch
7. Festival Hall of Oslo university
8. Energy-dispersive X-ray spectroscopy

کتابنامه

- آراکلیان، هامازاسب، (۱۳۸۳). نگارنامه و راهنمای کلیسای مریم مقدس، کلیسای گئورگ مقدس و صومعه کاترین مقدس جلفای اصفهان. تهران: نائیری.
- بروجنی، اردشیر، (۱۳۷۰). «بررسی آثار هنرمندان بزرگ در ارتباط با نقاشی دیواری از نظر تکنیک و محتوی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد نقاشی، دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- حق نظریان، آرمن، (۱۳۸۵). کلیساهای ارامنه‌ی جلفای نو اصفهان. ترجمه نارسیس سهرابی ملایوسف، تهران، انتشارات فرهنگستان هنر.
- حمزوی، یاسر؛ احمدی، حسین؛ و وطن دوست، عبدالرسول، (۱۳۹۴). «بررسی دیوارنگاره‌های بوم پارچه در کلیساهای ایران (مطالعه موردی: کلیسای وانک اصفهان، کلیسای مریم اصفهان و کلیسای مریم تبریز)». پژوهش‌های ایران شناسی، ۵. (۲): ۳۲-۱۷.
- حمزوی، یاسر؛ وطن دوست، عبدالرسول؛ و احمدی، حسین، (۱۳۹۵). «بررسی و شناخت ماهیت دیوارنگاره‌های بوم پارچه به عنوان شیوه‌ای خاص از آرایه‌های معماری اسلامی». فصلنامه پژوهش‌های معماری، ۴ (۴): ۱۴۸-۱۳۰.
- حمزوی، یاسر؛ وطن دوست، عبدالرسول؛ و احمدی، حسین، (۱۳۹۶). «مطالعه دیوارنگاره‌های بوم پارچه دوره اسلامی در ایران و منتخبی از آثار کشورهای اروپایی». نشریه علمی پژوهش هنر، ۷: ۴۳-۵۷.
- دره‌ومانیان، هاروتون، (۱۳۷۹). تاریخ جلفای اصفهان. ترجمه لئون میناسیان و محمدعلی موسوی فردینی، اصفهان، زنده‌رود با مشارکت نقش خورشید
- سلیمانی، پروین؛ و شیشه‌بری، طاهره، (۱۳۹۶). «شناسایی کتیبه بوم پارچه با تکیه‌گاه کاغذی مسجد ملا اسماعیل یزد». پژوهش باستان سنجی، ۳ (۱): ۷۶-۶۵.

- فنایی، زهرا؛ و محیایی، سیدعلی، (۱۳۸۶). «تشابهات تکنیکی نقاشی‌های کلیسای بیت لحم اصفهان و نگارگری ایرانی صفویه». دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، ۶: ۱۲۸-۱۱۱.
- قوکاسیان، هراند، (۱۳۴۷). «نمازخانه‌های آرامنه در جلفای اصفهان. ادبیات و زبان‌ها». ارمغان، ۳۷ (۸): ۴۰۹-۴۰۶.
- کامرانی، بهنام، (۱۳۸۵). «تبارشناسی فرشته در نقاشی ایرانی». کتاب ماه هنر، ۹۵ و ۹۶: ۶۴-۵۲.
- کتاب مقدس. فارسی (۱۳۷۹). ترجمه کتب عهد عتیق: فاضل خان همدانی، ولیم گلن، ترجمه کتب عهد جدید: هنری مرتن، تهران: انتشارات اساطیر.
- مک‌گراث، الیستر، (۱۳۸۲). مقدمه‌ای بر تفکر نهضت اصلاح دینی. ترجمه بهروز حدادی، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان مذاهب.
- نعمتی بابایلو، علی؛ و فرهنگدبروجنی، حمید، (۱۳۸۶). «کتیبه مقوایی ایوان جنوبی مجموعه سید حمزه علیه السلام تبریز (فن‌شناسی، آسیب‌شناسی، درمان)». مجموعه مقالات هشتمین همایش دوسالانه حفاظت و مرمت آثار تاریخی و تزئینات وابسته به معماری، تهران: پژوهشکده حفاظت و مرمت آثار تاریخی.
- هنرفر، لطف‌الله، (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان: آثار باستانی و الواح و کتیبه‌های تاریخی در استان اصفهان. چاپ دوم، اصفهان: کتابفروشی ثقفی.
- هوسپیان، شاهین، (۱۳۹۴). «تاریخچه کلیسای وانک اصفهان (دیر آمانپرگیچ مقدس)». فصلنامه پیمان، ۷۰. در دسترس در (۱۳۹۹/۱۰/۲) : <https://www.paymanonline.com>
- هوپان، آندرانیک، (۱۳۸۲). کلیساهای ارمنیان ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی.

- Arakelian, H., (2013). *Textbook and guide of St. Mary's Church, St. George's Church and St. Catherine's Monastery in Jolfa, Isfahan, Tehran*: Nairi.
- Borojeni, A., (1991). "Study of the works of great artists in relation to wall painting in terms of technique and content". Painting Master's Thesis, Tarbiat-e Modares University (unpublished).
- Carswell, J., (1968). *New Julfa the Armenian Churches and Other Buildings*. Clarendon Press. Oxford.
- Derhumanian, H., (2000). *The Jolfa of Isfahan History*. translated by: Leon Minassian and Mohammad Ali Mousavifardini, Isfahan, Zende-Rood and Naqsh-e Khurshid Publications.
- Fanaei, Z. & Mojabi, S., (2007). "Technical Similarty Between Paintings of Deitlahm". *Islamic Art*, 3(6): 111-128.
- Froysaker, T.; Liu, M. & Thierry, F., (2011). "Backing Munch - past and present attachments of Edvard Munch's monumental Aula paintings to rigid supports". *Zeitschrift für Kunsttechnologie und Konservierung*, 2: 257-272.
- Hamzavi, Y; Vatandoust, R. & Ahmadi, H., (2017). "A Study of Islamic Period's Canvas-Marouflaged Murals in Iran and Select European Works". *SciJPH*, 7 (13): 43-57.
- Hamzavi, Y.; Vatandoust, R. & Ahmadi, H., (2017). "An Investigation and Identify

of Essence of Marouflaged canvasmural as a specific style of Islamic architectural decoration in Iran". *Jria*, 4 (4): 130-148.

- Hamzavi, Y.; Ahmadi, H. & Vatandout, R., (2015). "An Investigation of Iranian Churches Textile Marouflage (Case Study: Vank Cathedral, Madonna Church in Isfahan, Madonna Church in Tabriz)". *Iranian Studies*, 5(2): 17-32. doi: 10.22059/jis.2016.59422

- Hanfar, L., (1981). *Treasure of Isfahan Historical Artworks: Ancient Artworks and historical plaques and inscriptions in Isfahan province*. Second edition, Isfahan: Thaghafi bookstore.

- Haq-nazarian, A.,n (2006). *The Armenian Churches of New Jolfa, Isfahan*. translated by: Narsis Sohrabi Mullayousuf, Tehran: Academy of Art Publications.

- *Holy Book*. Persian (2000). Translation of the books of the Old Testament: Fazel Khan Hamdani, William Glen, translation of the books of the New Testament: Henry Mertan, Tehran: Asatir Publications.

- Hosepian, Sh., (2014). "History of Vank Church of Isfahan (Holy Amenaprkich Shrine)". *Payman Quarterly Journal*, 70: Available at (2/10/2019): <https://www.paymanonline.com/>

- Hoyan, A., (2003). *Armenian Churches of Iran*. Tehran: Cultural Heritage Organization (Research Center), General Directorate of Education, Publications and Cultural Productions

- ICOMOS. 1964. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monument and Sites*. 2nd International Congress of Architects and Technicians of Historic monuments. Venice.

- Kamrani, B., (2006). "The genealogy of the angel in the Persian painting". *Journal of the Book of the Month of Art*, 95-96: 52-64.

- McGrath, A., (2003). *An introduction to the thinking of the religious reform movement*. translated by: Behrouz Haddadi, Qom, Center for Religious Studies and Research.

- Mengshoel, K.; Liu, M. & Froysaker, T., (2012). "Shocking a mock-up: recreating the damages and historical treatments found in Edvard Munch's monumental Aula painting to test materials and procedure for marouflaging a marouflage". In: *Artists footsteps: the reconstruction of pigments and paintings: studies in honour of Renate Wouldhuysen-Keller*, Archetype Publications Ltd, London: 129-140.

- Motta, E.; Teixeira, C. V.; Graca, M. C.; Carvalho, H.; Souza, L. & Calza, C., (2011). "Eliseu Visconti's monumental Marouflage wall paintings conservation, context and technical examination". *ICOM-CC 16th triennial conference Lisbon 19-23 September*, ICOM Committee for Conservation, Lisbon.

- Nemati-babaylou, A. & Farahmand Borojeni, H., (2006). "The cardboard inscription of the south porch of Seyyed Hamzeh complex in Tabriz (technology, pathology, treatment)". *Proceedings of the 8th biennial conference on Conservation and Restoration of historical monuments and architectural decorations*, Tehran: research

institute for Conservation and restoration of Historical Monuments.

- Qukasian, H., (1968). "Armenian Prayer Rooms in Jolfa, Isfahan; Literature and Languages". *Armaghan*, 37(8): 409-406.

- Regidor Ros, L.; Martin Rey, S.; Garate Liombart, I.; Robles de la Cruz, C.; Esteban, M. N. & Rodriguez, L., (2008). "Restoration of canvas paintings preserved on the ceiling of the teatro leal in San Cristobal de la Laguna, Tenerife, Canary Islands: problems of intervention on large-format works". *17th International Meeting on Heritage Conservation: 20-22 November*, Castellon, Vila-Real, Burriana, Spain, and Valencia: pp: 621-625.

- Soleimani, P. & Shishebori, T., (2017). "The Technical Study of Paper-support Textile Inscription of Mulla Ismail's Mosque in Yazd, IRAN". *JRA*, 3 (1): 65-76

- Turner, J., (1996). *The Dictionary of Art*. Vol. 20, New York: Oxford University Press, Inc.

- www.alalamtv.net